

MAHMUDXOJA BEHBUDIY HAYOTI, IJODI VA UNING FAOLIYATI.

Odiljonova Durdona Nodir qizi

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti 3-kurs talabasi,
O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi muxbiri*

Annostatsiya. *Ushbu maqolada Turkiston jadidchilik harakatining yorqin namoyandasi, ma'rifatparvar publisist, dramaturg Mahmudxo'ja Behbudiy faoliyatining aksariyat jabhalari tilga olinadi. Behbudiyning jadidchilik maktablari va darsliklari, gazeta va jurnallari, dramaturgiyasi haqida so'z boradi. Behbudiy faoliyatining e'tiborga molik jihatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar. *Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik, "yangi usul", maorif, maktab, gazeta, jurnal, "Haftiyak", Abdulqodir Shakuriy, kutubxona, mustaqillik.*

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy harakatchiligining eng yirik namoyandasi, yangi davr o'zbek madaniyatining asoschisidir. Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi, mustaqil jumhuriyat g'oyasining yalovbardori, yangi maktab g'oyasining nazariyotchisi va amaliyotchisi, o'zbek dramaturgiyasini boshlab bergan birinchi dramaturg, teatrchi, noshir, jurnalist. U tariximizning g'oyat og'ir va murakkab bir davrida yashadi. XVI asrdan boshlangan inqiroz va turg'unlik, o'zaro janjal, mahalliy urug'chilik nizolari millatni holdan toydirgan, imkondan foydalanib o'lkani zabt etgan Rusiya zo'r berib, uni turg'un va tutqun saqlashga urinardi. Mana shunday bir sharoitda Vatanni butunlay yo'q bo'lish xavfidan saqlab qolish, avlodlarni erk va ozodlik, mustaqillik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotda boshlash jadidlar nomi bilan tarixga kirgan Behbudiy boshliq fidoyilar zimmasiga tushdi. Mahmudxo'ja Behbudiy mana shu Turkiston jadidchilik harakatining asoschisi, boshlab beruvchisi edi. U 1875 yilning 19 yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida, ruhoniy oilasida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja o'g'li turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomonidan bobosi Niyozxo'ja urganchlik bo'lib, amir Shohmurod zamonida (1785-1800) Samarqandga kelib qolgan. 1894 yilda otasi, imom-xatiblik bilan shug'ullanib kelgan Behbudxo'ja vafot etadi. Yosh Mahmudxo'ja tog'asi qozi Muhammad Siddiq tarbiyasi va qaramog'ida o'sib voyaga yetadi. Arab sarfu nahvini kichik tog'asi Mulla Odildan o'rganadi. 18 yoshida qozixonada mirzolik qila boshlaydi. O'z ustida qunt bilan ishlab, shariatning yuksak maqomlari - qozi, mufti darajasigacha ko'tariladi. Yosh Mahmudxo'ja dunyoqarashining shakllanishida Rusiya jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprinskiyning xizmati katta bo'lgan. U 1892 yilda Turkistondagi maktablarni isloh qilish, "usuli savtiya"ni joriy etish taklifi bilan general gubernator N. O. Rozenbaxga murojaat etadi. Javob olmagach, 1893 yilda o'zi Toshkentga keldi. Samarqand, Buxoroda bo'ldi. Mahalliy xalq bilan gaplashib, dastlabki yangi usul

maktablarni ochishga muvaffaq bo'ldi. Behbudiy o'z xotiralarida ustoz bilan uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi.

1899–1900 yillarda Behbudiy haj safariga boradi. Dunyo ko'rish izzsiz ketmaydi. Safar yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbus va g'ayrati bilan 1903 yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topdi. Adib bu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket “Risolai asbobi savod” (1904), “Risolai jug'rofiyai umroniy” (1905), “Risolai jug'rofiyai Rusiy” (1905), “Kitobatul-atfol” (1908), “Amaliyoti islom” (1908), “Tarixi islom” (1909) kabi kitoblari paydo bo'ladi. 1903–1904 yillarda Maskov, Peterburgga boradi, 1907 yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novogorodda bo'ladi. Bular sayohat emas, xizmat safari edi. Masalan: Nijniy Novogorodda 1907 yilning 23 avgustida Rusiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag'ishlangan qurultoyi chaqiriladi. Behbudiy turkistonliklar guruhini boshqaradi va katta nutq so'zlaydi. Ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmaydi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq kerak. Millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq lozim. Millat uchun oyna kerak, toki undan o'z qabohatini ham malohatini ham ko'ra olsin. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyni teatr va matbuotga boshladi. “Padarkush” dramasi shu tariqa maydonga keldi. Biroq uning dunyo ko'rishi oson kechmadi. “Padarkush” dramasi 1913 yildagina bosilib chiqadi. Kitob jildiga “Borodino jangi va Rossiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo'lishining yubiley sanasiga bag'ishlanadi” degan yozuv bilan Tiflis senzurasidan ruxsat olinadi. Bosilib chiqqandan keyin ham sahnaga qo'yish uchun yaqin bir yil vaqt ketadi.

“Padarkush” – o'zbek dramachiligining hamma yakdil e'tirof etgan birinchi namunasi. Mutaxassislar uni ham janr, ham mazmunga ko'ra yangi o'zbek adabiyotini boshlab bergan bir asar sifatida baholaydilar. Muallif “Milliy fojia” atagan 3 parda 4 manzarali bu drama hajman ixcham, mazmunan nihoyatda sodda va jo'n edi. O'qimagan bolaning buzuq yo'llarga kirib o'z otasining o'ldirgani, nodonlik va jaholat haqida edi. “Padarkush” dastlab Samarqandda 1914 yilning 15 yanvarida sahnaga qo'yildi. Spektakl o'z maishatiga o'ralib, dunyoni unutkan millatdoshlarga chakmoqdek ta'sir etdi. U Toshkentda 1914 yilning 27 fevralida qo'yildi. M.Behbudiy ma'rifatning, maorif ishlarining faqatgina nazariyotchisi bo'lib qolmay, balki o'lka maorifi rivojida amaliy tomondan ham jonbozlik ko'rsatdi. U Istanbul, Ufa, Qrim, Qozon, Orenburg kabi shahar va mamlakatlarni ko'rdi va bildi, “yangi usul”ni turkistonliklar orasida birinchilar qatori amalda qo'lladi. 1905 yilda Behbudiy tomonidan tashkil etilgan maktab Samarqand shahri yaqinidagi Kaptarxona qishlog'ida edi. Behbudiyning bu maktabdagi faoliyati haqida o'sha vaqtlarda Samarqand shahrida Morozov tomonidan nashr etilayotgan “Samarqand” gazetasida Almatov degan muallif tomonidan xabar berilgan. Bu usulning muvaffaqiyatiga boshda mahalliy aholi ishonishmaydi. Lekin hamma ish juda silliq ko'chadi. Ota-onalar bu maktabda bolalarining juda tez savod chiqarayotganligini ko'rib, hayron bo'ladi va shubhalana boshlaydilar. Avvallari 3-4 yillarda o'rganadigan narsalarni bolalar bir

yilda o'rganib olishgan edi. Ko'pchilik "tez o'rgangan, tez esidan chiqaradi" deb xulosa qiladi. Lekin shogirdlar olgan bilimlarini unutish o'rniga, kundan-kunga olg'a qarab borayotgan edi. Behbudiy boshda shogirdlarga oddiy o'quv-yozuvni o'rgatgan bo'lsa, keyin "Haftiyak"ni o'rgatishga kirishadi. Ushbu "Haftiyak"ni o'qitish jarayonida Behbudiyda yangi fikr paydo bo'ladi. Endi u o'z o'quv dasturiga sistemali suratda arab tilini o'qitishni kiritadi. Bundan tashqari, maktabda arifmetika, geografiya va shu kabi dunyoviy fanlar ham o'qitilar edi. Shogirdlar soni 40talar atrofida bo'lib, 7 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalar edi. 1914 yilning 29 mayida Behbudiy ikkinchi bor arab mamlakatlariga sayohatga o'tlanadi. Poyezdga o'tirib Bayramali orqali Ashxobodga o'tadi. Krasnovodskdan paraxod bilan Bokuga boradi. 2 iyunda Mineralniye vodi-Kislovodsk-Pyatigorsk, Jeleznovodsk-Rostov-Odessani kezib, 8 iyunda Istanbulga kirib keladi. Kichik sayohatdan so'ng Istanbulga qaytib, 21 iyunda suv yo'li bilan Quddusga yo'l oladi. Bayrut, Yofa, Xalil ar-Rahmon, Port Said, Shom shaharlarini tamoshaqiladi... Sayohatxotiralari har jihatdan g'oyat muhim bo'lib, Behbudiy ularni o'z jurnali "Oyna"ning 1914 yil sonlarida mazkur nom ostida peshma-pesh berib boradi. Bu "Xotiralar" ham ma'rifiy, ham adabiy estetik jihatdan nihoyatda muhim. U adabiyotimizdagi an'anaviy tarixiy me'muar janrining XX asr boshidagi o'ziga xos namunasi. Behbudiy 1919 yilning bahorida, 25 martda parishon holda yo'lga chiqadi va Shahrisabzda qo'lga olinib, taxminan ikki oy o'tgach, Qarshiga keltirib zindonga tashlandi. Bir necha kundan so'ng Qarshi begi Tog'aybekning buyrug'i bilan zindon yaqinidagi "podsholik chorbog'i"da o'ldirilgan. Uning qatli haqidagi xabar o'sha paytdagi poytaxtimiz Samarqandga rosa bir yildan keyin ma'lum bo'ldi. 1920 yilning aprelida butun Turkiston motam tutdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. AYNIY S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar.-SamarqandToshkent:SSSR xalqlarining Markaziy nashriyoti. 1926 yil, 150-bet.
2. AYNIY S. Eski maktab.-Toshkent: g'afur g'ulom. 1988 yil, 183-bet.
3. ABDULLAYEV Y. Eski maktabda xat-savod o'rgatish.-Toshkent: O'zbekiston. 1960 yil, 550-bet.
4. ALIYEV A. Mahmudxo'ja Behbudiy.-Toshkent:-Yozuvchi. 1994 yil, 32-bet.
5. ALIYEV A. Ijod va izlanishlar. -Toshkent: -Adabiyot va san'at nashriyoti. 1976 yil, 187-bet.